

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AĞAÇ VE ORMAN KÜLTÜ

Metin ÖZARSLAN*

Özet: Bu incelemede Türk kültüründe ağaç ve orman kültü ele alınmıştır. Türklerin kültür ve inanç sisteminde ağaç ve ormana verdikleri önem üzerinde durulmuştur. Tarihî dönemlerden günümüze ağaç ve orman kültürüyle ilgili uygulamalardan örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kült, ağaç, orman, Türk kültürü.

Abstract: In this study the cult of tree and forest in the Turkish culture has been examined. The importance of tree and forest for Turkish people in Turkish culture and belief system has been dwelled upon. It has been given some examples about putting into practice of the cult of tree and forest from the historical time to the current day.

Key Words: cult, tree, forest, Turkish culture.

Kült, lügatlerde kelime mânâsıyla, “ibâdet, tapınma, din” (Doğan 1989), “tapma, dinî tören” (TDK Türkçe Sözlük), “âyin, kutsî varlıklara gösterilen saygı” (Temel Türkçe Sözlük [Kamûs-ı Türkî]) şeklinde tarif edilmektedir. Kavram olarak, “Tanrı veya Tanrı olarak kabul edilen şeylere [tabiat üstü güçlere] saygı göstermek ve tapınmak, onlara bağlılığı ifade eden söz ve hareketlerde bulunmak” (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1991: 351) veya “yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara nesnelere karşı gösterilen saygı, onlara tapınış” (Örnek 1988: 102-103) şeklinde tanımlanan kült, antropolojik mânâ itibariyle, Tanrı veya Tanrılarla ilişki içindeki belirli bir gruba ait inançları ve âyin [ritüel] gibi dinî eylemleri ifade eder. Bu nicelik ve nice-likleriyle kült kavramı, ilkel inançlardan ilahî ve beşerî dinlere kadar bütün inanç sistemleri içinde görülmektedir.

Kült kabul edilen varlıklar insanlarda korku veya ürperiş uyandıran, dolayısıyla tekin olmayan büyük, yüksek, karanlık ve ulaşılmaz niteliği haiz varlıklardır. Bu varlıklar dağ, orman veya ağaç, su, ateş ve taş gibi müşahhas varlıklardır. Bu varlıkların genel durumu ve insanlar üzerinde bıraktıkları etki ve etraflarında oluşan inanç neticesinde kült olarak telakki edilirler. Şamanlıkta bütün kâinat insanlara faydalı veya zararlı ruhlarla doludur. Bunlar gökte, güneşte, ayda, yıldızda, bulutlarda, dağ doruklarında, kayalıklarda, göllerde, ormanlarda, volkanlarda ilh. bulunur (Buluç 1942c: 124).

Bu incelemede ele alınan ağaç ve orman gerek Türk kültür ve inanç sistemi içinde gerekse, ağaç dünyanın yaratılışı ile ilgili başka efsanelerde kullanılan bir motif olarak da görülmektedir. Doğudan batıya bir çok kültür ve inanç sistemi içinde ağaç ve ormanla ilgili inançların çeşitli biçimlerde tezahür ettiği yapılan

* Dr., Hacettepe Üniversitesi

1 Türk dilinde Ağaç kelimesiyle ilgili etimolojik bir etüd için bkz. (Hatipoğlu 1989: 267:273).

araştırmalarla tesbit edilmiştir (Frazer 1991: 57-100). Ağacın yeşillenmesi, meyve vermesi, kuruması, ölüp dirilmesinin bir sembolü olarak görülmüş; dinsel özlü törenlerde kült ağacı olarak kullanılmasıyla yol açmıştır. Efsane ve masallardan ayrı olarak ağaca hayatta da mistik tasarımlarla yer verilmektedir. Bunun tipik örneği yeni doğan çocuklar için dikilen ağaçlardır. Taşlarda olduğu gibi ağaçlarda da mânâ gücünün ataların cin ve perilerin eğleştiği inancı giderek korulukları ve ormanı kaplamış, özellikle ormanlık bölgelerde yaşayan toplulukların hayatlarında görülen “Orman Tanrısı” kavramını oluşturmuştur (Örnek 1988: 102-103).

Ağaç ve orman kültü eski Türk inancını meydana getiren mukaddes “Yir-sub” te-lakkisi içinde yer almaktadır. Üstünde insanların yaşadığı yer, toplu olarak “Yer-su” denilen ve insanlara yardım eden bir ruhlar camiası olarak tasavvur edilir. Orhun Abidelerinde zikredilen ve kutsal bir varlık olarak geçen bu Yer-su (Yir-sub) adı altında 17 ulu hanın toplandığı kabul edilir. Bu 17 hanın en büyüğü Yö Kân’dır ve mekânı yerin ortasıdır. Burada yeryüzünde yetişen ağaçların en büyüğü olan ve Bay Ülgen’in oturduğu kata kadar yükselen bir çam bulunur. Bu, Yö Kân’ın kudretinin en ulu gök tanrısının kudretine ulaştığına işarettir (Buluç 1942b: 66).

Türklerin eski indî kozmik kanunlarına göre dört unsurdan biri olan ağaç [ıgaç] unsurunun yönü gündoğusu, mevsimi bahar, saati sabah, rengi gök, semavî cirmeleri “Kök Luu” [Gök Ejder] denen yıldız manzumesi; “Ağaç Yıldızı” [İgaç Yultuz] veya “Ogay” denen müşteri yıldızı, “Kuş” [Niao] denen yıldızların zirvede görünüşü ile (Esin 1979: 5) ağaç en erken kozmolojik anlayıştaki unsurlardan biridir.

Uygurların türeyiş efsânelerinde ağaç unsuru önemli bir motif olarak yer alır. “Uygurların türediği ağaç iki nehrin ortasında meydana gelen bir adacıkta bulunuyordu. Oğuz Han İt-Barak kavmiyle savaşıp mağlup olduğunda nehrin ortasındaki bir adacığa sığınmak zorunda kalmıştı. İşte tam bu sırada Oğuz Han’ın askerlerinden birinin eşi bu ağaç kovuğunda bir çocuk doğurmuş ve bu çocuğa “Kıpçak” adı verilmişti. Oğuz destanını yazarlar “Kıpçak” sözünün ağaç kovuğu mânâsına geldiğini ileri sürerler (Ögel 1971: 88).

Uygurlar arasında türeyiş efsânelerinden mülhem, kutsal sayılan ağaç, Maniheizm’de de çok önemli bir unsurdur. Mani dinine mensup olanlara göre beş “hayat ağacı” beş de “ölüm ağacı” vardır (Ögel 1971: 90). Altay yaratılış destanında gök ağaçlarının dokuz tane dalları vardır. Bu gök ağaçları genel olarak gökteki bir dağa veya bir tepenin üzerine oturtulmuşlardır. Ağacın bir yanında ay, bir yanında güneş bulunurdu (Ögel 1971: 91).

Eski Türk hayatında ağaç ve ormanın kutsal [ıduk] sayıldığı fikri Orhun Abidelerinde de görülür. Abidelerde, Türklerin “Ötüken Yış”tan uzaklaşmaları hâlinde başlarına her türlü belâların geldiği ve geleceği; burada yaşarlarsa huzur içinde ömür sürecekleri, sıkıntıya düşmeyecekleri ifade edilir. “Ötüken yış olurup arkış tirkış ısı neng yok. Ötüken yış olursar benggü ile tuta olurtaçı sen” [KA, GC 8] (Ergin 1970: 66). Ayrıca eski Türklerde [Köktürkler] defin merasimini yapmak için yaprak dökümünün veya ağaçların yapraklanmasının beklenmesi (Rasonry 1988: 27) ağaç kültü ile ilgilidir. Köktürklerin demirden bir dağı çevresinde ağaçlar yakarak erittikleri Ergenekon Destanı’nda anlatılmaktadır. Köktürkler, içinde dört yüz yıl

yaşadıkları bu kapalı yurdun meyveli ağaçlarını, destanlarında aziz bir hâtıra olarak anarlar.

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat-it Türk'te, Küçe şehri ile Uç arasında olduğunu kaydettiği "Bay Yıgaç" adlı yerin (Atalay 1999/III: 158) bu yerin Küçeli Türklerinin mukaddes ağacı olması gerektiğine işaret eden Abdülkadir İnan, Makseev'den aktardığı malumatta Orsk şehri ile Raim arasındaki tek ağacın bu ağaç olduğunu (Makseev 1896: 31) ve Kazakların bu ağaca nezir bağlayıp onu takdis ettiklerini ifade eder (İnan 1991: 258).

Kara Kırgızlar arasında kısır kadınların çocuk doğurabilmek için tek başına bir elma ağacının altında yerde yuvarlanmaları (Radloff 1886: 602; Frazer 1991: 78-79) bu suretle çocuk sahibi olacaklarına inanmaları ağaç ve orman kültürü ile ilgilidir. Bu inancın yansıması Manas Destanı'nda da görülür (İnan 1985: 14). Yakut kadını da çocuk sahibi olmak için "yuvalı kara çam altına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder" (İnan 1972: 64).

Dede Korkut Kitabı'nda ağaç kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boyu'nda; Basat, Tepegöz'e kendisinden "Atam adını sorarsan kaba ağaç anam adını sorarsan Kağan Arslan" (Gökyay 1973: 113) şeklinde söz eder. Bu, Türklerde ağaçtan türedikleri inancının bir kalıntısıdır. Dede Korkut Kitabı'nda ağaç hakkındaki bu soylamalar (Gökyay 1973: 25) ve ayrıca hikâyelerin sonundaki dualarda da "devletlü kaba ağacın kesilmesün" (Gökyay 1973: ccxciv-ccxcvi) ifadesi, İslamiyetle ilgili unsurlar bir yana, Altaylı kamların kutsal ağaçlar için söyledikleri ilahileri hatırlatmaktadır.

İslamiyet'ten önceki destanlarda görülen anne ağaç motifi İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında da görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman Gazi'nin rüyasına giren bir ağaç Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında kurulacak Türkiye Türklüğü'nün hakimiyetini nerelere kadar götüreceğini, dünyanın üç kıtasına doğru uzayan dalları ve kılıçlaşan yapraklarıyla (Banarlı 1987: 31) haber verecektir:

"Sultan Osman bir gece Şeyh Edebâlî'nin zaviyesinde uyurken bir rüya görür. Rüyasında kendisi şeyhin yanında yatmaktadır. Edebâlî'nin koynundan bir ayın doğduğunu; olgunlaşınca kendi koynuna girdiğini görür. O anda kendi göbeğinden bir ağaç bitip büyümeğe başlar. Ağaç büyüdükçe yeşillenir ve güzelleşir. Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Ağacın yanında dört sıra dağlar görür ki bunlar Kafkas, Atlas, Toros ve Balkanlardır. Ağacın köklerinden Dicle, Fırat, Nil ve Tuna çıkmaktadır. Bu ırmakların üzerinde deniz gibi gemiler vardır. Tarlalar ekin doludur. Dağların tepeleri ormanlarla örtülüdür. Vadilerde şehirler vardır (Şehirlerde camiler kurulmuştur). Bunların hepsinin altın kubbelerinde birer hilâl ışıldamaktadır; minarelerinde müezzinler ezan okumaktadır. Bu sesler, ağaç dallarındaki kuşların civıltısıyla karışmaktadır. Bir an ağacın yaprakları kılıç gibi uzamaya başlar. Derken, bir rüzgâr çıkar ve bu yaprakları İstanbul şehrine çevirir. Şehir, iki denizin ve iki kara'nın birleştiği yerde iki firuze ile iki zümrüd arasına oturtulmuş bir elmas gibidir. Böylece, bütün dünyayı kuşatan geniş bir ülke gibi halkalanan bir yüzüğün kıymetli taşını andırmaktadır. Sultan Osman yüzüğü takıyorken uyanır"

(Banarlı 1987: 511-512)

Nihat Sami Banarlı, Osman Gazi'nin rüyasında gördüğü kılıçlaşan yapraklar ile Oğuz Kağan Destanı'nda Uluğ Türk'ün rüyasında gördüğü şimâle uçan okların aynı mânâda olduğunu düşünmüştür (Banarlı 1987: 512, [dipnot 12]).

Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Kafkaslarda İslamiyet'in yayılmasından evvel ağaca tapan "Ademî Kavmi"nden bahseder:

"Bunlar bal mumları yakıp her gece çırağan edip ayin-i batılları üzere ağaca tapınırlar. Ve dahi elbette herkes gideceği mahalde bu ağacın sine-i pür kinesine âlet-i harba müteallik demir pareleri ve keser ve nal ve mih velhasıl cihanda ne kadar biğüne demir pareleri varsa bu ağaçta mihlidir" (Danışman 1970).

Türk ve Moğol halklarındaki anlayışta yer-sub tasavvuru içinde bulunan orman ruhu muhtelif halklarda türlü adlarla anılmaktadır. Kazan Türkleri "orman öyesi" (orman sahibi), Yakutlar "tıa iççite", Tunguzlar "üre amaka", Buryatlar ise "oin ecen" derler. Dağlarda yaşayan Karakaslarda orman ruhunun adı "dağ ezi" [dağ sahibi]dir. Yakutlar "bayanay" yahut "barlak" adını verirler. Bu halklara göre her ormanın, her korunun, her dağın bir "sahib"i vardır (Buluç 1942c: 128).

Güney Sibirya'daki Abakan Tatarlarının efsânelerine göre dünyanın ortasında göklere kadar yükselen büyük bir demir dağ vardı. Bu dağın üzerinde de yedi dallı bir kayın ağacı bulunuyordu (Radloff 602).

Tabgaçlarda ilk ve sonbaharda atalara kurban sunulur tapınak makamındaki taş ev içinde kesilen kurbandan sonra civara kayın ağaçları dikilirdi ki bunlardan kutlu ormanlar meydana gelirdi (Kafesoğlu 1987: 91). Sibirya toplulukları orman ruhunu ak saçlı kocaman bir ihtiyar olarak tasavvur ederler. Aynı zamanda yabanî hayvanların hâkimi olan bu ruh, ormanın derinliklerinde bazen haykırır, bazen ağlar, bazen da kahkahalarıyla ormanı çınlatır (Buluç 1942c: 128).

Yakutlarda avcılığın koruyucusu sayılan "bayanay" adlı orman ruhu vakti ile ormanda avcılıkla geçinirken sefalet içinde ölen dokuz erkek ve iki kız kardeşin ruhundan meydana gelmiştir. Buryatların "oin ecen" adlı ruhları da ormanda yollarını şaşırarak ölen insanların ruhlarıdır. Bu ruhlar esrarengiz sesler ile yolcu veya avcılarını kandırıp ormanın tehlikeli yerine çeker ve yok ederler (Buluç 1942c: 129).

Karakaslara göre en mühim ilah olan "dağ ezi" [orman ruhu] onlara kürkler, kıymetli hayvanlar verir ve rengeyiği sürülerine bakar. Bundan dolayı ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde, orman ruhu için ateşe çay yağı dökmek adettir (Buluç 1942c: 129).

Başkurtlarda da ağaç kültürünün derin iz bırakmış olduğu bilinmektedir. Başkurtlarda son yıllara kadar "kayın" ve "ardıç" [artış] ağaçlarına karşı saygı gösterilirdi. Ulu Katay Urugu Başkurtlarından Sigay Köyü halkının mübarek saydıkları "Bay Kayın" yahut "Bay Savul" dedikleri bir kayın ağacı vardı. Nezir kurbanları bu ağaç yanında kesilir, yağmur duaları burada kılınırdı (İnan 1966: 276, 1991: 257). Abdükadir İnan, ayrıca Lepechin'den naklen Başkurtların ardıç ağacını takdis ettiklerini "Tura-Tav'da bir ardıç ağacının dalını koparmıştım. Başkurtlar adak

adamadan ardıcın dalını nasıl koparıyorsun diye itiraz ettiler” (İnan 1966: 277) şeklinde anlatmaktadır.

Yakutlar güz avına başlarken orman ruhu için ateşe tereyağ ve et atarlar ve ayrıca ilk avdan sonra ormandaki bir ağacın kabuklarını soyarak gövdesine sivri uçlu bir şeyle veya bir kömür parçasıyla onun tasvirini çizerler. Bundan başka orman ruhuna kurban olarak bez parçaları ve kıymetli kürkler de sunulur (Buluç 1942c: 129).

Çuvaşların büyük memeli, uzun saçlı olarak tasavvur ettikleri “Obıda” ormanlarda çıplak gezen kötü bir ruhtur. Ayakları arkaya doğru çevrili olan ve bindiği hayvanları tersine yürüten bu ruh, insanları da kandırıp şaşırtır, gıdıklar ve onları, yere yıkıncaya kadar oynatır (Buluç 1942c: 130).

Şor Türkleri orman ruhlarına çok önem verirler. Şor avcılarının inanışlarına göre bu ruhlar avcının temiz ve doğru sözlü olmasını isterler; avcı ava çıkacağı gün cinsî münasebette bulunmamalıdır. Avcıların evde kalan aile üyeleri de temizliğe riayet etmelidir. Avcılar dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır, çünkü orman ruhları böyle şeylerden hoşlanmazlar. Bununla beraber bu ruhlar avcılardan hikâyeler, masallar dinlemeyi severler. Hele müstehcen hikâyeler pek hoşlarına gider. Bunun içindir ki avcılar yanlarında bir usta hikâyeci bulundururlar. Bu hikâyeciler orman ruhlarıyla iyi geçinmeyi sağlayan kam/şaman rolünü ifa etmektedirler (İnan 1972: 64).

İran’da Maku Hanlığı’nın güneydoğusunda 26 köyden ibaret olan Karakoyunlu Alevî Türkmen köylerinden birinin [Sofu] çevresinde mukaddes orman vardır. Bu ormandaki ağaçlara dokunmak yasaktır. İlbahar gelince Karakoyunlu kadınları bu ağaçlara çiçekler bağlarlar. Kurban edilen hayvanların kemiklerini bu ormana gömerler. Orman için kesilen hayvanların erkek olması şarttır. Orman âyini yapmak için beş gün koyun sütü toplarlar ve âyin gününe kadar bu sütleri içmezler. Bu ormana Karaoğlan adını verirler. Ormanda mukaddes vardır. Burada “Şah Ahmed’in tahtı” bulunuyormuş (Gordlevsky 1927: 5-13). Bu mukaddes orman hakkında Karakoyunlular şu efsaneyi söyler:

“Şah Ahmed Karakoyunlulara gelmiş, elindeki âsâsını bir tandıra atarak yarı yarıya yaktıktan sonra, buraya saplamış; bu âsâdan şu mukaddes orman meydana gelmiş. Karakoyunlular bu ormanı kim yarattı diye sormuşlar; Şah Ahmed de Karaoğlan diye cevap vermiş. Bundan dolayı, bu ormana Karaoğlan adı verilmiştir” (İnan 1972: 62-63).

Türk inanç sistemi içinde mukaddes sayılan ağaçların başında kayın ve ardıç ağaçları gelir. Bunların dışında karaçam, sedir [möş], söğüt, meşe ve akkavak ağaçları ve bunların meydana getirdiği ormanlar mukaddes sayılmaktadır. Bu cümleden olarak, yine mukaddes ağaçlar arasında köy koruları, dede ağaçları, fal ağaçları, uğurlu ve uğursuz sayılan ağaçlar, dertlere devâ olan ağaçlar, ve bu ağaçlara bağlanan çaputlar (Yalgın 1949: 59) ağaç ve orman kültürü ile ilgili inançların içinde yer alan unsurlardır.

Özellikle kayın ağacı kam/şamanlık törenlerinde bayramlarda ayinlerde özel bir yer tutar. Abakan Nehrinin ötesindeki Sayan Dağlarının kuzey tarafı tepeye kadar kayın ormanıyla kaplıdır. Bu ormanlığın sonunda kutsal sayılan dört tane kayın

ağacı vardır. Beltirlerin söylediğine göre bu ağaçlardan herhangi biri kurur veya yarırsa bunun yerine yenisi bitirmiş (İnan 1991: 216). Doğu Türkistan'ın Müslüman oyun[kam/şaman]ları da hastayı afsunla tedavi ederken, çevresinde kayın ağacı bulundurulur. Altaylı Sagay, Şor, Kaç, Teleüt ve başka [Türk] topluluklarının kamları kayın ağacı bulundurmadan âyin yapmazlardı (İnan 1976: 39).

Kaç kam/şamanı, kayın ağacına kurban sunarak şöyle hitap eder:

“Altın yapraklı mübarek kayın ,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın,
Ey mübarek kayın ağacı sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum” (İnan 1976: 39, 1991: 225).

Altay kam/şamanı, ise ateş Tanrıya duasında şöyle demektedir:

“Ey melikem ey annem ateş! Sen ‘Gur Hatun Han’ dağlarının tepesinde biten akkavak ağacından yaratılmışsın. Sema yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun. Sen anamız Ötüken kademinde zuhur etmişsin; tanrılar padişahı tarafından halk olunmuşsun! Annem ateş! Senin baban sert ve çelik, annen çakmaktaş, ve ulu cedlerin akkavak ağacıdır” (İnan 1968: 394).

Yakutlara göre kam/şamanlığı mukadder olan bir çocuğun ruhunu kartal yer ve sonra cenubî şarkîye doğru uçup gider; o tarafta, ağaçların yetiştirdiği ve ortasında bir kayın ağacı ile bir kara çam bulunan bir dağ çayırlığı vardır. Kartal bu iki ağaçtan birisine konup yumurtlar, sonra yavruya yatar ve yumurtadan çıkan çocuğu ağacın altındaki çayırların üzerine bırakırdı (Buluç 1942a: 44). Yakut kam/şamanlarının her birisinin bir ağacı vardı. Bu ağaca da *Turuu* adı verilirdi. Gençler şaman olmağa niyetlenince hemen bir ağaç dikerler ve bu ağaç büyüdükçe de rütbesi artardı. Şamanın ölümü ile birlikte ağacı da yok edilirdi. Yakut mitolojisine göre Tanrı gökte ilk şamanı yarattığı zaman, onun evinin kapısının önüne bir de 8 dallı bir ağaç dikmişti. Gökteki şaman ebediyen yaşadığı için, onun ağacı da solmadan ve çürümeden ebediyen durmuş. Bu sebeple bu kutsal gök ağacına “yıkılmayan, çökmeyen” ağaç anlamında *Tuspel-Turuu* adı verilirdi. Ölümlü şamanların yerdeki ağaçları ise yalnızca *Turuu* idi (Ögel 1971: 93).

Şaman davulunun yapımında kullanılan maddelerden en önemlisi hoş [kayın/kayın] ve sedir [mös] ağaçlarıdır. Bunlara dair efsaneler mevcuttur. Hoş ağacı temiz, sağlam ve evlerden uzakta bitmiş, hayvanlar yaklaşmamış ve insan eli dokunmamış olmalıdır. Davul yapıldıktan sonra ve ayinden önce ardıç, [arçın] dumaniyle tütsülenir, üzerine de arakı [rakı] serpilir. Bu merasimden sonra Davul mukaddes şeyler cümlesine dahil olur (İnan 1976: 114-115).

Uzak ve yakın geçmişte Türk inanç sistemlerinin muhtelif zaman ve mekânlarında oldukça mühim bir yer işgal eden ağaç ve orman kültürünün, bugün Türk Dünyası'nın muhtelif bölgelerinde olduğu gibi, değişik şekillerde Anadolu'da da yaşamakta olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur.

Bunlara örnek olarak Halk Bilgisi derneğinin araştırma haberlerinde yer alan bilgilerden (1935: 316) Ankara/Kızılcahamam'da bir tepede bulunan bir ağaca bu tepeye

çıkanlarca nezir olarak paçavra veya ip bağlandığını, Adana civarının adet ve inançlarıyla ilgili yapılan araştırmalardan, Dörtöl ile Çay arasında bulunan bir ağaçtan yöre halkının “Cennet Ana” diye bahsettiğini ve bu ağacın hasta çocukları tedavi eden kutlu bir ağaç olduğunu, hasta çocukların bu ağaca paçavra bağladığını ve ağacı öptüklerini öğrenmekteyiz.

Siirt'te kayın ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı Kız Evliya tepesinde, dilek sahipleri bu ağaçları sık sık ziyaret ettiği, Diyarbakır'da Sin ve Sidaş [Sindaş] adlı iki kız kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmadığı, dallarından kınanların öküz gibi böğürerek öleceğine inanıldığı, Keban çevresinde bulunan Taşkesen Köyünde tek ağacın bulunduğu bir tepeye köylülerin mukaddes gözüyle baktıkları, Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman'da şuraya buraya serpilmiş tek tük görülen ardıc ve meşe ağaçlarının kutsandığı, onlara dokunulmasının kınanıp, hoş karşılandığı (Kalafat 1990: 47) gibi uygulamalar bu konudaki başka örneklerdir.

Ayrıca Balıkesir/Edremit'in Çamcı Köyü Türkmenlerinde [Tahtacılarında] karınları ağrıyan çocuklara nineler, analar şu duayı okudukları; “Dağlar, taşlar, ulu kaba ağaçlar, koca çaylar, Koyunoğlu Yusuf hû gel çocuğumun ağrısını al” şeklindeki duanın pek az farklı kelimelerle, hemen aynı şekil ve ruhta olmak üzere, Kızılbaş Karakeçili Yörüklerinde okunduğu (Eröz 1966: 19, 1990: 366-367), Malatya'nın Onar Dede ve Sakız Dede türbelerinde bulunan kuru, koca bir ağacın gövdesinden kuru yonga çıkarılıp kaynatılıp hasta hayvanlara içirildiğinde şifa bulacağına inanıldığı (Kalafat 1990: 47) tesbit edilmiştir. Erzincan/Tercan'ın güneybatısındaki “Livağa” diye bilinen yatıra çevre halkının her yıl ziyarete gelip, mezarın çevresindeki ağaçlara iplik ve bez bağladıkları ve bu ağaçları kesip götürülenlerin iflah olmayacağı inancının var olduğu (Küçük 1982: 324) bilinmektedir.

Bu örneklere bazı halk oyunlarının eski Türk inanç sistemindeki ağaç kültü ile ilgili olduğuna dair görüşleri de (Gazimihal 1960: 2101-2104) eklemek gerekir

Gerek Orta Asya ve gerekse Anadolu'da olmak üzere bütün Türk Dünyası içinde ağaç sevgisi ve onun kutsallığı konusunda örneklerin mebzul miktarda olduğu bilinmektedir². Bu konudaki örnekleri çoğaltmak burada yazının sınırlarını aşacak ve sonucu değiştirmeyeceğinden az örnekle yetinilmiştir. Türk sözlü edebiyat mahsul-leri içinde etkili ve yaygın bir tür olan atasözlerinde “Yaş kesen baş keser” atasözü ile, söz konusu kutsallık kolektif şuardaki tesirli bir ifadesini bulmuştur.

Modern edebiyat verimleri arasında, Mehmet Emin Yurdakul'un “Sakin Kesme” (Yurdakul 1969: 84) başlıklı şiiri içerik bakımından; İbrahim Minnetoğlu'nun (1979) çam ağacı görüntüsünde istiflediği bir çok şiiri ise yapı bakımından, yine ağaç ve ağacın kutsallığı ile ağaca duyulan sevgi anlayışının yansımaları olarak değerlendirilebilir

Sonuç olarak ağaç kültü, Türk kültür ve inanç sistemlerinin en eski çağlarından günümüze kadar varlığını sürdürmüş önemli bir inanç ve kültür unsurudur. Bu kültür unsurunun zamanla fonksiyonlarından sıyrılarak kült haline geliş seyri tam ve

² Bu konuyla ilgili olarak bkz. (Kalafat 1996, 1998, 2002)

kesin olarak tesbit edilememekle beraber; ağaç etrafında teşekkül eden inanç neticesinde ağacın kutsal sayıldığı, sevgi ve saygı gördüğü ve özellikle kam/şamanlık dönemi inanç sisteminde oldukça kuvvetli bir rol üstlendiği, bu konuda yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. İslâmiyet'ten önceki Türk inançlarında, özellikle kam/şamanlık geleneğinde görülen bu kült anlayışı İslamiyet'e geçişle birlikte İslâmî bir havaya bürünerek devam ede gelmiştir. Kültlerin etrafında şekillenen bu inançların kaynakları unutulmuş ve söz konusu inançlar bizzat İslam'ın kendisinden zuhur etmiş gibi kabul görmeğe başlamıştır. Ağaca saygı gösterme ve kutsal ad-detme, günümüzde de husûsî şartları içinde yaşamakta ve mistik, folklorik ve kültürel bir unsur olarak fonksiyonlarını sürdürmektedir. Bu itibarla, Türk kültüründeki ağaç ve orman sevgisinin, batı menşeli çevreci telakkilerden ziyade, eski inançlardan mülhem, ortak bir şuuraltının tezahürü olduğundan hareket etmek gerekmektedir. Ağaç ve orman sevgisini genç nesillere aşlamada batılı yaklaşımlar yerine millî ve kültürel kodların hatırlatılıp, bu kodların devreye sokulmasıyla daha etkili sonuçlar alınacağını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- ATALAY, Besim (1999) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, 4. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- BANARLI, Nihat Sami, (1987) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BULUÇ, Sâdeddin, (1942a) "Şamanizm ", *Türk Amacı*, 1/ 1, Temmuz 1942.
- BULUÇ, Sâdeddin, (1942b) "Şamanizm 2", *Türk Amacı*, 1/ 2, Ağustos 1942.
- BULUÇ, Sâdeddin, (1942c) "Şamanizm 3", *Türk Amacı*, 1/ 3, Eylül 1942.
- DANIŞMAN Zuhuri, (1970) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I-XV., İstanbul: Millî Kültür Yayınları.
- DOĞAN, D. Mehmet, [Hz]. (1989) *Büyük Türkçe Sözlük*, 6. Basım, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, (1970) *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet, (1966) "Türk Aleviliğinin Şamanizm ve Orta Asya Türk Kültürü ile İlgisi", *Cem*, 3, Eylül.
- ERÖZ, Mehmet, (1990) *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara.
- ESİN, Emel, (1979) *Türk Kosmolojisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- FRAZER, James G., (1991) *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri I* [Çev.: Mehmet H. Doğan], İstanbul: Payel Yayınları.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp, (1960) "Türklerde Ağaç Kültü ve Çayda-Çıra Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları*, 6/128, Mart.
- GORDLEVSKY, V., (1927) "Karakoyunlu", *Azerbaycanı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Ahbarı*, 4, Bakü.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (1973) *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- HATIPOĞLU, Vecihe, (1989) "Ağaç ve Su", *Türk Dili Araştırmaları Yılığ* **Belleten 1972**, 2. Baskı Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir, (1966) "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- İNAN, Abdülkadir, (1968) *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir, (1972) *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir, (1976) *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir [Çev.], (1985) *Manas Destanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir, (1991) *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1987) *Türk Bozkır Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar, (1990) *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar, (1996) *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar, (1998) *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dinî İzleri -Dinî Folklorik Tabakalaşma-*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar, (2002) *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları-I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- KÜÇÜK, Abdurrahman, (1982) "Tercan Çevresinde Adak Yerleri", *II. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MAKSEEV, A. İ., (1896) *Puteşestviye po kirg stepyanı i turkesianskomu kray*, Petersburg.
- MİNNETOĞLU, İbrahim, (1979) *Sevgiler*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınevi.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1971) *Türk Mitolojisi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- ÖRNEK, S[edit] Veyis, (1988) *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- RADLOFF, W., (1886) *Proben der Volkslitteratur der Nördlichen Türkischen Stämme II*, StPetersburg.
- RASONY, Laszlo, (1988) *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (1991) C. 2, İstanbul: Risale Yayınları.
- Temel Türkçe Sözlük [Kamûs-ı Türkî]*, (1985), İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1988) Yeni Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YALGIN, Ali Rıza, (1949) "Su, Ağaç, Dağ ve Taş", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1/4, Ekim.
- YURDAKUL, Mehmet Emin, (1969) *Şiirler [Bütün Eserleri-1 (Türk Sazı)]*, Tenkidli Basımı Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.